

Ігор СИТИЙ (Чернігів)

З ІСТОРІЇ СФРАГІСТИКИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХVІІІ – ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ СТОЛІТТЯ)

З другої половини ХVІІІ ст. на території Лівобережної України посилися централізаторські впливи Російської імперії, які мали свої прояви в усіх сферах буття, зокрема у сфрагістичній практиці. З'являються нові різновиди печаток, змінюються їхня форма, зображення, написи, техніка виготовлення відбитку, законодавчі норми. Зазначені зміни особливо яскраво фіксуються в останні роки існування Гетьманщини та подальші роки, коли українська спільнота вступає в т. зв. імперський період своєї історії. Спробуємо простежити ці нові зміни на низці сфрагістичних пам'яток.

У Державному архіві Чернігівської області нами виявлено на перший погляд стандартний, типовий документ, збережений у сотнях примірників. Це “Заставное писмо” від 3 лютого 1777 р. Його варто навести у повному обсязі з огляду на несподівані сфрагістичні результати:

“Записан в книгу земскую Менскую на 1780-й год заведенную под № 25-м на листах 28 и 29

В 1777 году февраля в третий день

Я нижеподписавшийся с сином моим Матвеем дали сие заставное писмо земского Менского суда канцеляристъ Захарию Павловскому в том: вышеписанного третаго числа февраля взяли ми в него Павловского на свою домашнюю надобность готовими денгами девять рублей, а зато поручили ему Павловскому в заставу часть своего предскавского огорода лежачего в приходъ Троецком на улице зовемой Широкой смежного с одной сторонни с отделенною оною половиною на целину, з другой от козака Григория Сидоренка, с третьей по па троицкого Даниила Яновского, а с четвертой от улочки идучой с оной Широкой улицъ на улицу Ребровку на три года, тоестъ следуючого 1780 году февраля на 3 е число, которым огородом он Павловский и должен владеть; и по своему разсуждению ползоваться должен без всякого нашего и чиего либо стороннего препятствия; по прошестю тех трех год должны ми ему Павловскому те взятые в него девять рублей денги все того 780 году отдать, а огород в свое владение принять, а когда могла быть какова огорожа им Павловским на том огороде поставлена яко там совсем уже ветхая и требующая новой поставки то ми при викупе должны за огорожу его наградить по надлежащому или если он согласится и обратно оную взять, принять то не возбраняеть сего буди ж ми тех взятых в него девяти

рублей денег о показанном сроке 780 году февраля 3 дня не отдали, то тот огород должен оставаться в его Павловского владении вечно, а ми должны тогда от него еще получить четири рубля денег, для чего ми сей запис сочиня добровольно на оном з упрощенными от нас персонально свидетелми подписавшись при печатех ему Захарею Павловскому дали.

К сему заставному писму вместо отца своего козака сотнѣ Менской жителя менского Ивана Сидоренка неграмотного по его велению и за себя син его Матвей Сидоренко при печати подписался. М.П.

По персональной прозби вишеподписавшихся козака менского Ивана Сидоренка и сина его Матвея Сидоренка на сем заставном писме во свидетелство при печатех подписались канцелярист сотенной менский Никифор Кармазин. М.П.

Козак сотнѣ Менской Захарій Богдановскій. М.П.

Сей укладний запис персонально возним менським Захарием Павловским при доношении в суд земский представляван и по прозби его в том доношении выраженной в книги земский точностию вписанни прописаним в сем записѣ огородом с виписью возвращен з суда земского повета Менскаго 1780 году марта 18 д.

Писарь земский Козма Петровский.

1780 году априля 30 д. по сему отца моего и моему запису поелику в срок в нем означенной должних девяти рублей господину возному повитовому Захарию Павловскому неуплаченно потому по силѣ написаного в нем отческого заключения тот огород при нем Павловскому вечно оставляю во владении его и значащиеся в нем чотири рубли денги от него принял сполна и в том заквитовал козак менський Матвей Сидоренко”¹.

Менський козак Матвій Сидоренко засвідчив свій підпис круглою, діаметром 14 мм, печаткою на червоному сургучі, із зображенням різдвяної кози (мал. 1)². На популярності подібних печаток у середовищі українського козацтва ми вже зупинялися у своєму монографічному дослідженні³.

Докладне опрацювання двох інших печаток і дало вищезазначені несподівані висновки. Менський сотенний канцелярист Никифор Кармазин скріпив свій підпис круглою, діаметром 15 мм, печаткою на червоному сургучі, із зображенням в овальних щитах гербів Франції (3 лілеї) та Наварри (золоті ланцюги, викладені прямим, андріївським хрестами, та по периметру, в середині щита – смарагд), під закритою короною, по колу напис: “CHPS. REGN VINC IMPER 1779”; під щитами – літера “А” (мал. 2)⁴. Другий свідок – козак

¹ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 674: Личные документы писаря Менского поветового суда Захария Павловского. 1747–1801. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 11–12.

² Ситий І. Особові та посадово-службові печатки XVII – початку XIX ст. (За матеріалами Державного архіву Чернігівської області) // Сіверянський архів: Зб. наук. пр. / Редкол. В. О. Дятлов (гол. ред.) та ін. – Чернігів, 2010. – Вип. 4. – С. 64, мал. 126.

³ Його ж. Козацька Україна: Печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI – XVIII століть. – К., 2017. – С. 354–355.

⁴ Його ж. Особові та посадово-службові печатки XVII – початку XIX ст. – С. 58, мал. 58; його ж. Козацька Україна. – С. 333.

Менської сотні Захарій Богдановський – скріпив свій підпис круглою, діаметром 15 мм, печаткою на червоному сургучі, із зображенням погрудного портрета французького імператора Людовіка XV, по колу напис: “LUD XV D G FR ET NAV. REX”, під портретом знак монетного майстра у вигляді стилізованої квітки – лілея? (мал. 3)⁵. Отже, менські козаки використали як печатку французький луїдор⁶. Точніше, Кармазін – зворотний бік монети, а Богдановський – лицевий. Літера “А” є знаком Паризького монетного двору, а квітка – майстра Charles Norbert Roettiers⁷. Проте деякі деталі написів та іконографії портрета цей висновок дещо підважують і потребують уточнень власне не сфрагістичних, а нумізматичних. Наприклад, не узгоджуються дата “1779” та зазначений імператор, адже Людовік царював з 1715 р. по 1774 р. Можливо, маємо справу з дефектом сургучу або матриці монети і треба читати правдиво “1770”. Ще один варіант пояснення. Кожний свідок приклав якийсь один бік монет різних років карбування. До такого висновку підштовхує зміст документа (чому ми власне і навели його повністю), з якого випливає, що він фактично був складений не 1777 р., а 1780 р. Возний як зацікавлена особа, та ще й офіційна, був спроможний на таку маніпуляцію. Не вдалося нам відшукати в монетній іконографії портрета імператора з такою короткою шиєю та комірцем, вкритим вертикальним штрихуванням. Хай там як, а головний висновок залишається в силі – менські козаки Кармазін та Богдановський використовували як печатку французьку монету!

Ще один характерний примірник приватної сфрагістики 2-ї половини XVIII ст. Печатка трьохгранна, бронзова, 30×21×16 мм, виллоподібний держак втрачений; збереглися два виступи для його кріплення (мал. 4–7). Зображення: на 1-й грані в овальному щиті якір, над ним хрест, обабіч літери Г М Д П (вирізані у зворотний бік); над щитом коронований шолом, обабіч закритої корони крила; навколо щита намет. На 2-й грані – по центру у картуші 4-хпелюсткава квітка, обабіч дві стилізовані колони, під закритими коронами з хрестами, тло колон вкрите орнаментом; під колонами стилізований орнамент, вкритий штрихуванням; угорі, над картушем 5-тизубцева відкрита корона. На 3-й грані – угорі закрита корона, під нею орнамент у вигляді 2-х завитків, під ним серце, обабіч якого стилізований орнамент⁸. Такі комбіновані печатки були покликані до життя реаліями XVIII ст., коли розширилося коло осіб, які мали право на печатку, та різким збільшенням обсягу документів, що потребували наявності печатки⁹. Подібною печаткою могли скористатися одразу 3 особи для засвідчення свого підпису на купчому записі, що було дуже зручно.

З кінця XVIII ст. відбулися значні зміни щодо печаток навчальних закладів. Канули у небуття печатки з зображеннями патронів, відповідними

⁵ Його ж. Особові та посадово-службові печатки XVII – початку XIX ст. – С. 55, мал. 20.

⁶ Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата / Пер. с нем. – М., 1982. – С. 139; Standart Catalog of Word Coins. 1701–1800. – USA; Krause publications, 2010. – S. 231.

⁷ Ibidem. – S. 181.

⁸ Збірка О. Ємця (Чернігів). Придбана у жовтні 2017 р. Знайдена під Черніговом.

⁹ Детальніше про це див.: Ситий І. Козацька Україна. – С. 344–345, 361–364, 518–522.

написами, що були виготовлені на замовлення керівництва того або іншого закладу згідно з усталеною традицією та власним смаком¹⁰. І зображення, і написи тепер встановлювалися імперською владою. Розглянемо ці новації на низці печаток Чернігівської дирекції училищ.

Перша за часом свинцево-олов'яна печатка, овальна, 28×32 мм, товщина 8 мм, висота штиря під ручку 20 мм (мал. 8–9). Зображення: державний герб Російської імперії¹¹, по колу напис: “ЧЪРНИГОВСКОЙ ДИРЕКЦІ: УЧИЛИЩЪ”. За іконографією герба матриця печатки ймовірно була виготовлена у 1820-х – 1830-х рр.¹² При цьому треба мати на увазі, що печатки з такою іконографією найбільш широко вживалися у 1830-х – 1850-х рр.¹³.

Історія появи подібних печаток в Російській імперії, а відповідно у Чернігівській губернії, сягає кінця XVIII ст. Згідно зі статутом 1787 р. (фактично 5 серпня 1786 р.) були створені Чернігівське та Новгород-Сіверське головні народні училища, Погарське, Стародубське, Глухівське, Ніжинське малі народні училища¹⁴. 26 січня 1803 р. було видано царський указ про запровадження училищ, у якому зокрема йшлося про посади губернського директора училищ, “который определяется главным правлением училищ”¹⁵. Створене Міністерство народної освіти вводить у дію 1807 р. новий учи-

¹⁰ Там само. – С. 512–517.

¹¹ Це третій різновид герба, який використовувався на монетах з 1817 до 1839 рр. Його головною ознакою є т. зв. Олександрівський орел, тобто птах, розпластаний по горизонталі (Дьячков А. Н., Узденников В. В. Монеты России и СССР: Определитель. – М., 1978. – С. 165). Збірка О. Ємця (Чернігів). Знайдена на березі болота на околиці смт Мала Дівиця Прилуцького р-ну Чернігівської обл. Придбана 2016 р.

¹² У Державному архіві Чернігівської області зберігається лист від 14 травня 1818 р. з Міністерства духовних справ та народної освіти до Чернігівської дирекції училищ (ф. 229. – Оп. 1. – Од. зб. 14. – Арк. 109). До 1820 р. включно директор училищ скріплював документи печаткою гімназії.

¹³ Чернігівський обласний історичний музей імені В. В. Тарновського (далі – ЧОІМ), інв. № Ал 506/5/21 (печатка Полтавської палати цивільного суду на заповіті від 29 листопада 1834 р.); інв. № Ал 504/6/2 (печатка Полтавського “приказа общественного призрения” на “билете” від 26 січня 1835 р.); інв. № Ал 504/76/5 (печатка Чернігівської палати цивільного суду на купчій від 7 лютого 1842 р.); печатка Борзенського повітового суду на купчій від 20 березня 1842 р.); інв. № Ал 504/13/8 (печатка Полтавської духовної консисторії на свідоцтві від 19 листопада 1846 р.); інв. № Ал 504/13/9 (печатка прилуцького повітового предводителя на свідоцтві від 8 січня 1847 р.); інв. № Ал 502/56/66 (печатка путивльського земського ісправника на листі від 18 вересня 1852 р.); інв. № Ал 504/76/11 (печатка конотопського земського ісправника на копії “вводного листа” від 14 липня 1854 р.); інв. № Ал 550 (печатка Черноострівського дворянського повітового училища на “билете” від 25 жовтня 1858 р.).

¹⁴ Краткие сведения о современном положении начального образования в Черниговской губернии / Сост. Т. Н. Голиков, введ. Ф. И. Делекторского. – Чернигов, 1913. – С. III. Детальніше про хід реформи див. Маслійчук В. Училищна реформа в Чернігівському та Новгород-Сіверському намісництвах 1788–1796 рр. (кілька міркувань) // Сіверянський літопис. – 2016. – № 3. – С. 140–149; Матеріали до історії учбових закладів Чернігівської дирекції. 1804–1805 навчальний рік / Підгот. до друку і передм. С. Воїнова // Сіверянський літопис. – 1999. – № 4. – С. 76–99; Тутолмин М. Т. Столетие Черниговской гимназии (1805–1905). – Чернігів, 1906.

¹⁵ Полный свод законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т. 27. – № 20597. – С. 437.

лищний статут, згідно з яким Чернігівське (1805, ще до появи статуту) та Новгород-Сіверське головні народні училища були трансформовані у гімназії (1808), а малі – у повітові, які підпорядковувалися директору гімназії¹⁶. Директору допомагали штатні наглядачі повітових училищ (до введення в дію Положення про управління народними училищами від 25 травня 1874 р.). Таким чином, у цій структурі управління одна особа обіймала дві посади – директор гімназії, він же директор народних училищ¹⁷. Окрім цього були створені Чернігівська губернська училищна рада та 15 повітових училищних рад¹⁸.

1828 р. було видано статут гімназій, повітових та парафіяльних училищ¹⁹. У гл. 6 статуту “Общие права и преимущества учебных заведений, подведомственных университетам”, § 288, йшлося про відповідні печатки: “Каждое из сих учебных заведений имеет свою печать с государственным гербом и надписью: Губернской такой-то Гимназии, или Уѣзднаго такого-то Училища, и т.д.”²⁰.

Під час відвідання Остерського краєзнавчого музею у жовтні 2016 р. нами була виявлена пізніша модифікація печатки дирекції: на коричневому сургучі, кругла. Зображення: державний герб Російської імперії, по колу напис: “ДИРЕКЦИИ УЧИЛИЩЪ ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИИ”. 1843 р. (мал. 11)²¹.

Варіант цієї печатки: на синій мастиці, кругла, діаметр 28 мм. Зображення: державний герб Російської імперії, по колу напис: “ДИРЕКЦИИ УЧИЛИЩЪ ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИИ :”. Виявлена на свідоцтві від 30 листопада 1864 р.: “Дано сіе из Дирекции Училищ Черниговской губернии, за подписью и приложением казенной печати” (мал. 12)²².

Для порівняння подаємо опис подібної печатки Подільської губернії: на коричневому сургучі, кругла, діаметр 28 мм. Зображення: двоголовий орел, на грудях якого у щитку герб Подільської губернії, по колу напис: “ПЕЧ. ДИРЕКЦИИ УЧИЛИЩЪ ПОДОЛЬ. ГУБЕРНИИ”. Виявлена на зовнішньому

¹⁶ Краткие сведения о современном положении начального образования... – С. V.

¹⁷ Там само. – С. VI.

¹⁸ Там само. – С. VIII.

¹⁹ Там само. – С. VI. Училища Чернігівської губернії були підпорядковані Харківському навчальному округу до відкриття Київського навчального округу (1832). 1869 р. започатковані міністерські училища під орудою Чернігівської дирекції. 31 січня 1872 р. видане Положення про міські училища, внаслідок чого повітові училища стали міськими. У такому вигляді з певними модифікаціями система початкової освіти на Чернігівщині проіснувала аж до краху царату у 1917 р.

²⁰ Електр. ресурс: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/ru/thumb/d/da>. Зразок печатки повітового училища: угорі зображений герб Російської імперії, під ним напис: “П ЧЕРНООСТРОВСКАГО ДВОРЯНСКАГО / УЪЗДНАГО УЧИ/ЛИЩА”. Сажовий відбиток, діаметр 28 мм. “Билет” на проїзд від 25 жовтня 1858 р.: “Дан сей билет ... за приложением казенной печати” (ЧОІМ. – Інв. № Ал 550. – Арк. 12, мал. 10). Снт Чорний Острів тепер у складі Хмельницької області.

²¹ Виявлена на документі, що зберігається в бібліотеці Остерського краєзнавчого музею – № 3629. “Кассовая книга о приходе и расходе денежных сумм Остерского уездного училища на 1843 г.”.

²² ЧОІМ. – Інв. № Ал 603/241/1. – Арк. 1.

боці листа директора училищ Подільської губернії директорів училищ Чернігівської губернії від 21.10.1858 р. (мал. 13)²³.

Порівняння чотирьох печаток показує, що головні відмінності полягають в іконографії герба та формі печаток, дещо різниться напис. При цьому не треба забувати, що на печатках деяких вищих навчальних закладів зустрічається комбінація імперської символіки зі спеціальною. Наприклад, на печатці Харківського колегіуму 1806 р. бачимо таке зображення: угорі стрічка з 3-ма хрестами, під нею у картуші герб Російської імперії, на грудях орла у щиті напис “МАРІЯ”, під орлом – змія обвиває чашу²⁴. Невдовзі цей заклад був трансформований в університет, відповідно з’явилася нова печатка: овальної форми, 34×29 мм, зображення: герб Російської імперії, під ним зліва направо – змія обвиває жезл, глобус, терези, арфа, на грудях орла герб Харкова – ріг достатку; по колу напис: “ПЕЧ:ИМПЕРАТОРСКАГО ХАРЬКОВСКО:УНИВЕРСИТЕТ :”²⁵. Тут через символіку, окрім державного підпорядкування, географічного та адміністративно-територіального розташування, віддзеркалені основні факультети закладу.

Наступна група печаток знайомить нас з оригінальним різновидом приватних печаток XIX ст.

Бронзова, кругла, діаметр 23 мм, товщина 3 мм, штир для ручки втрачений. Зображення: по колу напис: “ЧГСУСМ” (“Черниговской губернии Сосницкого уезда села [Макошино]”), по центру: “ЛС 1852” (ініціали власника та рік). Варіанти назви села: “Масалаевка, Максаки, Михайловка” (мал. 14)²⁶. Літери вирізані у зворотний бік.

Бронзова, кругла, діаметр 24 мм, товщина 2 мм, штир для ручки втрачений. Зображення: по колу напис: “Г.Ч.УС.Б” (“Губернии Черниговской Уезда Сосницкого [села] Бреч”), по центру: “Г.Т 1852” (ініціали власника та рік)²⁷. Варіанти назви села: “Баба, Борковка, Блистова, Буда”. Літери вирізані у зворотний бік (мал. 15).

Бронзова, кругла, діаметр 23 мм, товщина 5 мм, штир для ручки втрачений. Зображення: по колу напис: “ЧЕР. Г. СОС. УЪЗ. С. ПЕТ. НИК. СТЕ. ЗАВО.” (“Черниговской губернии Сосницкого уезда села Петровки? Николая? Степановича? Заводовского?”), по центру: “ПМЛ 1854” (ініціали власника та рік)²⁸. Літери вирізані у зворотний бік (мал. 16). Відомий відбиток цієї печатки на склі (мал. 17).

Мідна, кругла, діаметр 23 мм, товщина 5 мм, кругла обійма діаметром 14 мм під ручку втрачена. Зображення: по колу напис: “ЧЕР. ГУБ. С.У. Д.Ж.

²³ Там само. – Інв. № Ал 550. – Арк. 7 зв.

²⁴ Печатки навчальних закладів, духовних установ та поліцмейстерів I половини XIX ст. (За матеріалами Державного архіву Чернігівської області) // Сіверянський літопис. – 2014. – № 5. – С. 30, 32, мал. 12.

²⁵ ДАЧО. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 47: Черниговской гимназии книга прихода и расхода сверхштатной суммы 1826 года. – Арк. 30 зв.

²⁶ Збірка О. Ємця (Чернігів). Знайдена під с. Ловинь Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. Придбана 2012 р.

²⁷ Збірка О. Ємця (Чернігів). Знайдена під смт Корюківка Чернігівської обл. Придбана 2016 р.

²⁸ Збірка О. Ємця (Чернігів). Знайдена під Житомиром. Придбана 2014 р.

З історії сфрагістики Лівобережної України...

Г.Н.Т 1855” (“Черниговской губернии Сосницкого уезда деревни Жукля / або Жуковичи”, далі ініціали власника та рік)²⁹. Літери вирізані у зворотний бік. Правий бік зім’ятий (мал. 18–19).

Нічого подібного серед оприлюднених сфрагісів XIX ст. нам не зустрічалося. Складається враження, що маємо справу з локальною сфрагістичною традицією або модою, яка побутувала у Сосницькому повіті Чернігівської губернії у 1850-і рр. у середовищі управителів маєтків. Можна припустити, що печатками опечатували якісь вироби. Для прояснення цієї колізії потрібні додаткові дані, в першу чергу в архівах знайти відповідні відбитки, які дадуть відповідь щодо приналежності печаток, їхнього статусу, функціонального призначення, географії розповсюдження, хронології побутування тощо.

Остання печатка нашої розвідки належить до категорії нечисленних сфрагісів, в яких зазначено ім’я особи, її професія, ремесло, місце проживання.

Бронзова, прямокутна, 25×39×7 мм, висота мідної ручки 25 мм (саморобна, припаяна пізніше). Напис: “ЗОЛОТЫХЪ ДЪЛЪ МАСТЕРЪ Г.Б. КРАВЦЪ ВЪ ЧЕРНИГОВЪ” (мал. 20–21)³⁰. Кінець XIX – початок XX ст. Подібні печатки застосовувалися для нанесення сухого відбитку за допомогою спеціальної машинки. Літери вирізані у зворотний бік.

За інформацією вченого секретаря Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського Максима Блакитного Гірша Кравц у 1922 р. мешкав у Чернігові на вул. Гонча, 13, мав ювелірну крамницю. У цей час йому було 53 роки, тобто народився 1869 р. Отже, печатку чи він сам вирізав, чи замовив десь у 1890-і рр. і користувався нею щонайменше до 1919 р. включно. Як відомо, 19 січня 1919 р. владу у місті захопили більшовики і поступово стали витісняти з побуту все, що було пов’язане з минулим, у т. ч. і печатки. Остання печатка цікава і з огляду на те, що відкриває нам ім’я ще одного ювеліра, адже Г. Кравц не згадується у спеціальній літературі³¹.

Мал. 1. Печатка Матвія Сидоренка

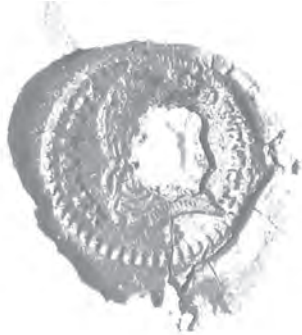

Мал. 2. Печатка Никифора Кармазіна

²⁹ Збірка О. Ємця (Чернігів). Придбана у жовтні 2017 р. у жителя Вінниці, який купив печатку у 2012 р.

³⁰ Збірка О. Ємця (Чернігів). Куплена у Харкові 2016 р.

³¹ *Иванов А. Н.* Мастера золотого и серебряного дела в России (1600–1926). – М., 2002.

Мал. 3. Печатка Захарія Богдановського

Мал. 4. Печатка невідомого

Мал. 5–7. Печатка невідомого

Мал. 8–9. Печатка Чернігівської дирекції училищ

Мал. 10. Печатка Черноострівського повітового училища

Мал. 11. Печатка дирекції училищ Чернігівської губернії

З історії сфрагістики Лівобережної України...

Мал. 12. Печатка дирекції училищ Чернігівської губернії. Варіант

Мал. 13. Печатка дирекції училищ Подільської губернії

Мал. 14. Печатка невідомого

Мал. 15. Печатка невідомого

Мал. 16. Печатка невідомого

Мал. 17. Печатка невідомого (на склі)

Мал. 18. Печатка невідомого ГННТ

Мал. 19. Печатка невідомого ГННТ

Мал. 20–21. Печатка Гірши Кравця

Ігор СИТИЙ

Ігор Ситий (Чернігів). З історії сфрагістики Лівобережної України (Друга половина XVIII – перша чверть XX століття)

У статті розглядаються різні печатки на типовому документі у сотнях примірників “Заставном письме” від 3 лютого 1777 р., який зберігається в Державному архіві Чернігівської області. Детальний аналіз печаток дозволив зробити висновок, що у Сосницькому повіті Чернігівської губернії в 1850-х роках склалася місцева сфрагістична традиція серед управителів маєтків.

Ключові слова: печатка, козацька Україна, Російська імперія, освіта.

Ihor Syty (Chernihiv). On the History of Sigillography in Eastern Ukraine (From the Late Eighteenth to Early Twentieth Century)

The article discusses different kinds of stamps in “pledge” as typical documents which are stored in the State Archive of Chernihiv Region. The author notes a local sigillographical tradition in 1850 among the governors’ estates in Sosnytsia district, Chernihiv province.

Keywords: stamp, Cossack Ukraine, Russian Empire, education.